

Дудар В.Т.

к.е.н., доцент кафедри аграрного менеджменту і права
Тернопільський національний економічний університет

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ РИНКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОДУКЦІЇ В КОНТЕКСТІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. Ефективним механізмом задоволення потреб товаровиробників і запитів споживачів є агропродовольчий ринок, який відіграє важливу роль у визначенні продовольчої безпеки кожної держави, підвищенні конкурентоспроможності її аграрного сектора та подальшому розвитку сільських територій. Для України невід’ємним чинником економічного зростання є побудова повноцінного агропродовольчого ринку, який би розвивався з урахуванням сучасних тенденцій глобалізації та лібералізації світових ринків, ідей сталого розвитку.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Проблемам формування і розвитку національного агропродовольчого ринку, основних продуктових ринків та питанням пов’язаним з глобалізацією й активізацією ролі транснаціональних корпорацій присвячені наукові праці вітчизняних вчених: В. Андрійчука, О. Березіна, О. Білоруса, В. Власова, В. Губенка, О. Єранкіна, Ю. Коваленка, Т. Осташко, П. Саблука, В. Точиліна, О. Шубравської та ін. В основу їх досліджень покладені питання формування аграрного ринку, обґрунтовані цінні пропозиції щодо вдосконалення економічного механізму його функціонування в пореформений період. Водночас процес становлення і розвитку повноцінного національного агропродовольчого ринку конкурентоспроможної продукції вимагає поглибленого аналізу сучасних тенденцій його розвитку в контексті продовольчої безпеки України.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити системний аналіз тенденцій рівня забезпеченості населення держави основними видами агропродовольчої продукції, рівня його залежності від імпорتنих закупівель,

обґрунтувати прогностичні значення показників потенційної місткості агропродовольчого ринку України по основних видах продукції на перспективу.

Виклад основного матеріалу. Головним завданням національного агропродовольчого ринку є забезпечення продовольчої безпеки держави, яка визначається багатьма чинниками. У цьому контексті, ефективне вирішення продовольчої безпеки В.М. Трегобчук, в першу чергу, пов'язував із стабільним та ефективним функціонуванням національного агропромислового комплексу, зокрема його аграрної сфери та наявністю всебічно розвинутого і прозорого агропродовольчого ринку, насичення його високоякісними та еколого безпечними продуктами харчування [6, с. 157]. Відтак, розв'язання належним чином проблеми продовольчої безпеки залежить від збалансованості між попитом і пропозицією та цінової ситуації на агропродовольчому ринку, рівнів доходів і купівельної спроможності населення країни.

За твердженням Б.К. Супіханова "... в сучасних умовах функціонування агропромислового виробництва є два шляхи розвитку, або обмежитися внутрішнім ринком, розвиваючи натуральне господарство і тоді, як мінімум, половина потенціалу АПК залишиться нереалізованою, або ж ефективно відстоювати конкурентні позиції країни на світових ринках в умовах вступу до СОТ" [5, с. 44].

Вважаємо, що такий підхід необхідно розглядати з двох сторін. По-перше, з позицій нарощування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, які нині з більшості основних видів, таких як м'ясо і м'ясопродукти, молоко і молокопродукти, плоди та ягоди, науково обґрунтовані фізіологічні норми споживання задовольняють менше ніж на половину і не забезпечують продовольчої безпеки держави. По-друге, нарощування сільськогосподарського виробництва є важливим для розширення присутності його продукції не тільки на національному агропродовольчому ринку, але й на зовнішніх ринках збуту продукції, по яких наша держава займає вагому частку.

Це означає, що стратегічною метою аграрної політики України повинно бути перетворення агропромислового комплексу на високоефективний, конкурентоспроможний сектор економіки країни, здатний інтегруватися у світовий ринок.

Логічно, агропродовольчий ринок в Україні повинен би формуватися під впливом дієвих економічних реформ. Проте, тривалий час економічні реформи в аграрному секторі розглядались у відриві від розвитку ринків. До середини 90-х років перевага надавалась приватизації та реструктуризації господарств, а не формуванню нових ринкових можливостей та стимулів. Це послаблювало економічні мотивації і посилювало трансформаційний спад в аграрному секторі.

Крім цього, досить багато проблем національного агропродовольчого ринку мають успадковане походження, адже у складі об'єднаної економіки колишнього СРСР, Україна орієнтувалася на максимізацію сільськогосподарського виробництва для загальних потреб. Так, на початку 90-их років, володіючи 7% сільськогосподарських угідь, вона виробляла понад 22% загальних обсягів сільськогосподарської продукції. На думку вчених Інституту економічного прогнозування НАН України, така доповнюваність визначала екстенсивний і диспропорційний характер її аграрної сфери, а відтак – певну “запрограмованість” трансформаційного спаду і необхідність глибоких урегулювань наявних потужностей – кількісних і якісних – у рамках національного ринку [7, с. 128]. Водночас втрата планових агропродовольчих ринків і недосконалість ринкової системи товарообміну, здатної врегулювати і поліпшити використання сільськогосподарської продукції, зумовила не контрольований початковий розвиток цього ринку і побудови його інфраструктури.

Важливим складовим елементом від якого безпосередньо залежить ефективність функціонування агропродовольчого ринку України є сільське господарство, де в ході аграрної реформи впроваджена приватна власність на землю. У процесі реформи здійснено перерозподіл землі між

сільськогосподарськими підприємствами, фермерами і особистими господарствами населення.

У сільському господарстві протягом 1990-2011 рр. спостерігалось скорочення обсягів виробництва валової продукції на 17,4%, в т.ч. продукції тваринництва на 48,1%. У структурі валової продукції внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин значно швидшими темпами зменшувалися обсяги виробництва тваринницької продукції, ніж рослинницької.

На окремих етапах ринкових трансформацій в АПК головним чинником неефективного початкового розвитку агропродовольчого ринку стала концептуальна нечіткість реформування аграрної сфери і недосконалість аграрної політики.

Складною і невирішеною проблемою в державі, є і те, "... що нині внутрішній ринок здебільшого контролюється посередницькими структурами, основною метою яких є якомога менше заплатити за вирощену продукцію сільгоспвиробнику при її купівлі і як найдорожче продати споживачеві" [2, с. 50]. Це призводить до зубожіння сільгоспвиробників, покупці не мають можливості купувати продукти за високими цінами. В результаті створюється враження штучного перевиробництва продукції, а для посередника з'являється можливість експорту продукції. Такі дії зводять нанівець практично всі зусилля держави з підтримки села, а найголовніше – втрачається саморегулювальна дія ринку.

На нашу думку, надзвичайно важливою і невирішеною залишається проблема входу на агропродовольчий ринок для переважної маси селян, що отримали землю в результаті приватизації. Через відсутність належних ринкових стимулів та стартових можливостей для розвитку підприємництва вони пасивно залишають земельні частки (паї) у користуванні новоутворених структур, обмежуючись незначною орендною платою і зосереджуючись на веденні натурального господарства, хоча товарне виробництво могло б покращити структуру їх доходів, диверсифікувати і усталити внутрішній ринок.

Місткість внутрішнього продовольчого ринку обмежується платоспроможним попитом населення. Тенденція зниження реальних доходів населення, яку вдалося частково подолати лише у 2000 р., за тривалий час своєї дії спричинила звуження ємності продовольчого споживчого ринку як за рахунок зниження обсягів споживання, так і за рахунок натуралізації продовольчого споживання (розширення виробництва продовольства в господарствах населення для потреб споживання). В результаті цього енергетична цінність середньодобового раціону харчування середньостатистичного українця зменшилася на 18% (із 3597 ккал у 1990 р. з вмістом протеїну – 105,3 г, жиру – 127,0 г до 2951 ккал у 2011 р. з вмістом протеїну – 79,6, жиру – 96,2 г).

Характерно, що енергетична цінність добового раціону в основному формується за рахунок продукції рослинного походження, відповідно на рослинну продукцію в структурі раціону припадає 73,7%, а на тваринну – 26,3%.

Оцінка ситуації на ринку агропродовольчих товарів включає аналіз базових умов ринку попиту і пропозиції сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки. Тому, коли йде мова про попит, то слід відрізнити “реальний” і “потенційний” попит [3, с. 140]. Реальний (фактичний) попит складається від рівня доходів населення, його купівельної спроможності та цін на ринку. Потенційний попит слід визначати залежно від рівня нормативної потреби населення у конкретних видах продуктів та їх нормативної потреби для виробництва.

Рівень розвитку ринку агропродовольчої продукції в Україні визначимо за допомогою таких показників: рівень залежності держави від імпортних заготівель окремих видів агропродовольства; рівень самозабезпеченості держави агропродовольчими товарами; збалансованість попиту і виробництва певних агропродовольчих продуктів в країні.

Рівень самозабезпеченості країни (K_s) розраховується як співвідношення власного виробництва певного i -го виду продукту у визначений проміжок часу

(P_{vt}) до обсягу його споживання на внутрішньому ринку в t -му періоді (H_{vt}) за формулою:

$$K_s = \frac{P_{vt}}{H_{vt}} \times 100\%. \quad (1)$$

У свою чергу обсяг зовнішніх закупівель продукту (P_{zt}) до обсягу його внутрішнього споживання (H_{vt}) визначає залежність держави від імпортних закупівель K_z i -го виду продукту:

$$K_z = \frac{P_{zt}}{H_{vt}} \times 100\%. \quad (2)$$

Отже, збалансованість попиту і пропозиції певного i -го продукту в країні (Kit) у визначений проміжок часу розраховується за формулою:

$$Kit = \frac{Rit}{Qit} \times 100\%. \quad (3)$$

де, Rit – обсяг пропозиції на агропродовольчому ринку держави, яка включає обсяг власного виробництва та імпортні закупівлі i -го виду продукції за певний проміжок часу; Qit – загальний обсяг реального (фактичного) попиту на певний i -ий вид продукції який визначається сумою його попиту на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Показник збалансованості попиту і пропозиції певного виду агропродовольчої продукції в країні, більший 100%, означає, що на визначеному проміжку часу пропозиція продукту перевищує попит і відбувається збільшення перехідних залишків даного продукту, і навпаки.

Внутрішній ринок агропродовольчої продукції відносно слабо залежить від імпортних закупівель: зерна і зернопродуктів – 0,9%; картоплі – 0,2%; овочів та продовольчих баштанних – 2,8%; молока та молокопродуктів – 2,5% і яєць – 0,3%, про що свідчить наявність цих продуктів на ринку (табл. 1).

Сильна залежність агропродовольчого ринку України від імпорту в 2011 р. спостерігалась по плодах, ягодах і винограду – 35,6% і м'ясу та м'ясних продуктах – 10,4%.

Таблиця 1

Залежність внутрішнього ринку агропродовольчої продукції від імпорту і рівень самозабезпеченості потреб України в агропродовольчих товарах, 2000-2011 рр.

Види продукції	2000 р.		2006 р.		2011		2011 р. +/- до 2000 р.	
	Рівень самозабезпеченості, %	Рівень залежності від імпорту, %	Рівень самозабезпеченості, %	Рівень залежності від імпорту, %	Рівень самозабезпеченості, %	Рівень залежності від імпорту, %	Рівень самозабезпеченості, %	Рівень залежності від імпорту, %
Зерно і зернопродукти	107,2	4,4	133,7	0,9	192,9	0,9	85,7	-3,5
Картопля	117,4	0,1	99,6	0,1	110,0	0,2	-7,4	0,1
Плоди, ягоди та виноград	105,9	9,6	70,2	56,7	74,0	35,6	-31,9	26,0
Овочі та продовольчі баштанні	102,8	0,5	109,4	2,1	105,3	2,8	2,5	2,3
Молоко та молочні продукти	105,5	0,4	107,9	1,2	106,7	2,5	1,2	2,1
М'ясо та м'ясопродукти	102,7	2,3	87,3	14,1	91,4	10,4	-11,3	8,1
Яйця	100,0	0,4	104,2	0,4	109,5	0,3	9,5	-0,1

Джерело: Розраховано за даними Статистичного збірника “Сільське господарство України” за 2011 р.

Використавши фактичні дані Держкомстату України, можна розрахувати і проаналізувати рівень збалансованості реального попиту і пропозиції на окремі види агропродовольчої продукції (табл. 2).

Аналіз даних табл. 2 показує, що незважаючи на перевищення пропозиції по більшості продуктів попиту, збільшення обсягів їх споживання практично не відбувається, зокрема, м'яса та м'ясопродуктів. Першопричиною такої ситуації є низька купівельна спроможність населення України.

Поступовий перехід вітчизняного аграрного сектора до моделі сталого розвитку, повинен призвести до зростання обсягів виробництва агропродовольчої продукції, при незначних нинішніх темпах зростання доходів населення і позитивно вплинути на місткість агропродовольчого ринку України.

Таблиця 2

Оцінка збалансованості реального попиту і пропозиції на окремі види агропродовольчої продукції в Україні, 2000-2011 рр., %

Види продукції	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. +/- до 2000 р.
Зерно і зернопродукти	106,9	146,3	95,1	137,4	30,5
Картопля	117,4	99,5	97,9	110,1	-7,3
Плоди, ягоди та виноград	105,4	92,0	100,3	102,2	-3,2
Овочі та продовольчі баштанні	103,4	103,3	99,7	105,0	1,6
Молоко та молочні продукти	105,4	115,1	99,9	99,9	-5,5
М'ясо та м'ясопродукти	102,6	88,3	99,9	98,5	-4,1
Яйця	100,7	101,2	100,9	101,3	0,6

Джерело: Розраховано за даними Статистичного збірника “Сільське господарство України” за 2011 р.

Використавши вихідні дані щодо розвитку демографічних перспектив України на період до 2026 р., щодо очікуваної чисельності населення в 2015 р.; 2020 р., які обґрунтовані вченими НАН України [4, с. 52] і розрахункові показники реально можливого платоспроможного попиту населення, нами здійснено прогноз потенційної місткості агропродовольчого ринку України по основних видах продукції (табл. 3).

Аналіз даних табл. 3 показує, що потенціал зростання обсягів споживання основних видів агропродовольчої продукції в Україні досить високий, зокрема, щодо молока та молокопродуктів – 169,9, плодів, ягід та винограду – 152,0%, м'яса і м'ясопродуктів – 148,9. Проте для досягнення високого рівня попиту на агропродовольчому ринку сукупні витрати на одну особу мали б зрости, як мінімум у 5-6 разів, що у свою чергу потребує значних зусиль, спрямованих на підвищення зайнятості населення, зростання продуктивності праці, значного покращення економічної ситуації в країні.

Таблиця 3

**Прогнозування потенційної місткості агропродовольчого ринку України
по основних видах продукції на 2015-2020 рр.**

Види продукції	Фактично, 2011 р.			Прогноз обсягів споживання				Потенціал зростання (зниження) обсягів споживання агропродовольства для потреб населення, 2020 р. до 2011 р.	
	Виробництво, тис. т	Споживання		2015 р.		2020 р.			
		всього, тис. т	на одну особу, кг	всього, тис. т	на одну особу, кг	всього, тис. т	на одну особу, кг	тис. т	%
М'ясо і м'ясопродукти	2144	2339	51,2	3337	75,0	3483	81,0	1144	148,9
Молоко і молокопродукти	11086	9363	204,9	16242	365,0	15910	370,0	6547	169,9
Яйця*	1079	818	310**	719	280**	721	290**	-97	88,1
Хліб і хлібопродукти	56747***	6730	110,4	5340	120,0	5160	120,0	-1570	76,7
Картопля	24248	6368	139,3	5562	125,0	5375	125,0	-993	84,4
Овочі та продовольчі баштанні	10562	7440	162,8	6897	155,0	7009	163,0	-431	94,2
Плоди, ягоди та виноград	2418	2405	52,6	3560	80,0	3655	85,0	1250	152,0
Цукор	2586	1759	38,5	1691	38,0	1634	38,0	-125	92,9
Олія	3268	625	13,4	667	14,0	645	15,0	20	103,2

* Для перерахунку взято середню вагу одного яйця – 57,75 г.

** Споживання яєць в розрахунку на одну особу, штук.

*** Виробництво зерна та зернобобових.

Джерело: Розраховано за даними Статистичного збірника “Сільське господарство України” за 2011 р.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, сучасний рівень розвитку агропродовольчого ринку України із-за незбалансованості по основних видах продукції неспроможний в повній мірі задовольняти внутрішній попит населення, особливо це відчутно по м'ясу та м'ясопродуктах, молоку, плодах, ягодах і винограду. Безперечно, ефективне функціонування національного агропродовольчого ринку залежить від повноти виконання своїх функцій та цілей, формування державної інноваційної

політики в аграрній сфері економіки, що буде предметом подальших наукових досліджень.

Література

1. Березін О.В. Проблеми формування продовольчого ринку України: [монографія] / О.В. Березін – К.: Вища школа, – 2002. – 211 с.
2. Зубець М.В. Розвивати внутрішній аграрний ринок / М.В. Зубець // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 50-51.
3. Статистичний щорічник “Сільське господарство України” за 2011 р. // Держкомстат України: Під заг. кер. Н.С. Василенко. – К.: – 2012. – 387 с.
4. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) “Шляхом Європейської інтеграції” / Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Геєць та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, – 2004. – 416 с.
5. Супіханов Б.К. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва в умовах підготовки вступу до СОТ / Б.К. Супіханов // Економіка АПК. – 2007. – № 5 – С. 44-49.
6. Трегобчук В.М. Основні передумови формування конкурентоспроможного агропродовольчого ринку в Україні / В.М. Трегобчук // Формування та розвиток аграрного ринку: зб. наук. праць – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2004. – С. 156-162.
7. Точилін В.О. Формування галузевих ринків України: перехідний період / В.О. Точилін. – К.: Фенікс, 2004. – 332 с.
8. Шпичак О.М. Формування нормативних витрат і доходів та баланси сільськогосподарської продукції в Україні та інших країнах світу / О.М. Шпичак. – К.: ІАЕ УААН, 2003. – 483 с.